

I. GAZDASÁGTUDOMÁNYOK A RENDSZERVÁLTOZÁSBAN

A gazdaságtudományokat hagyományosan számos akadémiai bizottság foglalja egybe- az emberi erőforrásoktól a gazdálkodástudományokig- megjelenítve ezzel a terület alapvető diverzitását és az egyes területek markánsan eltérő megközelítéseit is. Ennek áthidalására működik 2000 óta az akadémiai doktori eljárást felügyelő Gazdaságtudományi Minősítő csúcsbizottság, ami a tudományos bizottságok képviselőiből áll.

Az örökség

A gazdaságtudomány sok más területhez képest előnnyel indulhatott. Egyfelől az ideológia uralma már a 60-as évektől megrendült, és az empirikus kutatások attól kezdve nagy teret kaptak. Másfelől a világgazdasági kutatások és az 1968-as és 1984-es magyar gazdasági reformot övező érdeklődés okán a szakma jelentős része a nemzetközi véráramba visszatért. Ismét mások – különösen a formális irányzat – eleve a nemzetközi körben mozgott.

A rendszerváltozással megnyíltak a kapuk, ami egyfelől nagy lehetőségeket teremtett. Magyar szerzők művei immár nemzetközi folyóiratokban és nagy nemzetközi kiadónál láthattak napvilágot. Ugyanakkor fennmaradt a térség zászlós hajójaként az *Acta Oeconomica*, mint nemzetközi folyóirat/szerkesztő bizottságában, szerzői körében és idézettségét tekintve is/. Tekintélyes és nagy hatású maradt a rendkívül szerencsétlenül, az akadémiai érdekek mellőzésével magánkézbe került Akadémiai Kiadó egyre szűkülő, de megmaradt tudományos könyvportfóliója, mint magyar, mind idegen nyelven, jelentős visszhangot kiváltva.

Három trend

Az elmúlt három évtizedben három trend vált meghatározóvá. Egyfelől értelemszerűen a vizsgálatok és így a publikációk tengelyébe került a rendszerváltozás, valamint az európai integráció kérdésköre. Ez évtizedenként eltérő súlypontokat eredményezett: előbb előkészület, majd a csatlakozás változó gazdasági és geopolitikai szempontjai jelentek meg., A harmadik évtizedben pedig már a tagsági feladatok és az integráció monetáris modelljének, valamint a válságkezelésnek a kérdései domináltak. Végig jelentős maradt az integráció-elmélet művelése, és a nemzeti érdek megjelenítésének sok vitát kiváltó bemutatása.

A rendszerváltozáson belül értelemszerűen kiemelt szerepet kapott a privatizálás és ezzel összefüggésben a vállalati átalakulások és a vállalati magatartás vizsgálata.

Különösen a harmadik évtizedben került a vizsgálatok középpontjába az állami tulajdon és a vegyes – köz-és magán – vagy éppen hibrid tulajdonú cégek működése, sikerességük magyarázata és feltételeinek bemutatása. E kutatások gyakorta nemzetközi projektek keretében, azaz külső ösztönzésre születtek meg, vagyis áthidaló – átmeneti – megoldásként ellentételezték a közfinanszírozás eredendő és erősödő beszűkülését. Másfelől kiterjedté vált a nemzetközi fő áram elemzési és eszközrendszerét alkalmazó munkák köre. Igaz ezen a területen túlnyomó részben a Magyarországon kívül alkotó, vagy pályájukat külföldön kiteljesítő kollégák voltak és maradtak meghatározóak/beleértve a CEU közgazdasági doktori programját is/. Végül harmadrészt tovább folytak az empirikus alapozású elemzések, gyakorta gyűjteményes kötetekben vagy kutatási beszámolóknak megjelenve. Kiemelten megemlítendő a versenyképességi kutatások köre. A magyar gazdaság és társadalom valós

kihívásait és küzdelmeit megjelenítve több monográfia is tárgyalta – magyar és angol nyelven – a fenntarthatóan kiegyensúlyozott államháztartás, az európai követelményeknek és a növekedés előmozdításának megfelelő költségvetési intézményi megoldások lehetőségét, elméletét és e felismerések gyakorlati érvényre jutását itthon és a hasonló helyzetű társországokban egyaránt.

A magyar közgazdaság-tudományi kutatásoknak hagyományosan- már a két háború közt is, és a szocialista időszakban is - erős oldala volt – a gazdaságpolitika elemzésétől korántsem függetlenül – a gazdasági növekedés kutatása. Ez a hagyomány a rendszerváltozást követő három évtizedben sem szakadt meg. Minden évtizedben született egy – de inkább több – olyan írás, ami a gazdasági növekedés tényezőit, akadályait, előmozdító és gátló mozzanatait átfogó tudományos igényrel és a nemzetközi folyamatokba ágyazva, egyben azonban az alkalmazhatósági feltételekre is figyelemmel fogalmazódott meg. Ezekben az elemzésekben gyakorta fogalmazódtak meg a gazdasági rendszer állapotával, a gazdaságpolitika stratégiai szemléletének hiányával és a növekedés társadalmi feltételeivel és időszakonként eltérő akadályaival összefüggő meglátások, amelyeket azonban a döntéshozatal rendre mellőzött, jelentőségüket jobb esetben utólag ismerte föl és el.

Társadalmi relevancia

A magyar közgazdasági kutatásokat tehát nem jellemezte a világáram meghatározó, fő sodrát jellemző elvontság és öncélú formalizmus. A matematikai és statisztikai kutatások hagyományosan erős árama mellett végig jelen volt a gazdaságpolitika és a társadalmi kérdések iránt nyitott, a társtudományokkal való együttműködést szorgalmazó megközelítés. A terület vezető lapjai – a magyar nyelvűek közül a *Közgazdasági Szemle*, a *Külgazdaság* és a *Statisztikai Szemle*, a szakma második legrégebbi folyóirata – folyamatosan törekedett arra, hogy kínálatában a határterületek és társtudományok képviselőit is megjelenítse. Számos, részben vagy egészében szociológiai, vagy természete szerint interdiszciplináris kérdés – így a munkapiac, a társadalmi integráció és egyenlőtlenségek – kérdései e folyóiratok hasábjain jelenhettek meg. Ez az irányzat a három évtizeden átívelő módon, változó szerkesztő bizottságok és főszerkesztők mellett tartósan érvényre jutott.

A multi-diszciplinaritás egyik kézen fekvő magyarázata az, hogy a magyar közgazdasági gondolat fejlődését voltaképp már a második világháború alatti útkereséstől kezdve erőteljesen formálta a gazdasági rendszer mibenlétével és célszerű formájával kapcsolatos elméleti és gyakorlati munka. Ennek egyik formája volt az, amikor az irányított gazdaság, a reformszocializmus, majd a szociális piacgazdaság elképzelései formálták a gyakorlatot. De nem kevésbé fontos volt az ellenirányú hatás. A gazdaságpolitika általában a teoretikus és rögtönzött újításainak elemzése, a bevezetők számára váratlan és véletlen mellékhatások bemutatása, oknyomozó feltárásoktól elméleti magyarázatokig terjedő analízise évtizedeken át új felismerések sorát szülte meg. A magyar közgazdaságtan arcélét nemzetközi egybevetésben is erőteljesen alakította – az elmúlt három évtizedben talán a korábbiaknál is inkább – életközelsége, ennek előnyeivel és kézenfekvő hátrányaival együtt. Ennek az irányzatnak egyik eleme – a más társadalom-tudományokból is jól ismert – magyar modell elemzése. Nagy viták tárgya volt és maradt, hogy van-e egyáltalán ilyen, ha nincs, hogy hozható létre, és érdemes-e egyáltalán erre törekedni, túl azon, ami bármely elmélet konkrét ország-adottságokhoz történő illesztésből adódik. A vita jelntős részben érzelmi alapú, ámde nehéz lenne azt mondani, hogy e fölvetéseknek ne lett volna hozadéka a három évtized mindegyikében. Visszatekintve értelemszerűen a leíró elemzések bizonyultak időtállóknak, amiben a szerzők – több-kevesebb sikerrel – azt mutatják be, hogy a magyar megoldás miben

tér el a velünk egy kategóriába sorolt lengyel, német, cseh, olasz vagy orosz megoldásoktól, általában vagy az élet egy-egy konkrét területén, például a vállalati szervezetben, a bankvilágban, a költségvetési politikában és ennek intézményeiben, vagy éppen a társadalmi és intézményi bizalom terén. A válságkezelés érthetően visszatérő témaként sok érdekes meglátás megfogalmazásra ösztönözte az elemzőket. Az összehasonlító megközelítés a legtöbb rendszer-változtató országénál erőteljesebben jelenik meg. Utóbbinak csak részben oka az erőteljes nemzetközi finanszírozás, amely ritkán karol föl egyetlen országsajátosságait bemutató mélyfúrásokat, még az ágazati témákat is regionális vetületben értékeli csupán.

A magyar közgazdasági kutatásokban meghatározó szerepet játszanak – mindenekelőtt a formális tudománymérési, számszerűségekre korlátozódó- és a minőségi megfontolásokat értelemszerűen mellőző, vagyis egyoldalú – kimutatásokban hátrасorolt, vagy egyáltalán figyelembe se vett – monográfiáik révén az MTA tagjai, akinek művei számos idegen nyelven is megjelentek. Az elmúlt három évtizedben is meghatározó volt – idézettsége alapján – Kornai János munkássága, ami a rendszerváltozás, a piacgazdaság és a gazdaságelmélet terén egyaránt kimagasló, és ennek megfelelő nemzetközi visszhangot kapott.

Néhány kiemelkedő részterület

A korábbi hagyományokat kiteljesítve figyelemre méltó eredményeket ért el az emberi erőforrások és az ezzel összefüggő demográfiai kutatások. A piaci átalakulás nyomán követése, az adatszolgáltatásszétesése és átalakulása, a jelentési fegyelem meggyengülése együttesen nagy kihívások elé állította a hagyományosan erős magyar statisztikát, ami a nemzetközi véráramba beépülve megőrizte elismertségét. A matematikai módszerek alkalmazása mind a modellezés, mind a jövőkutatás terén kiterjedté és bevetté vált. A nemzetközi főáramot képviselő és művelő fiatalok alapvetően a nemzetközi folyóiratokban adják közre eredményeiket és az ottanisikermércékhez illeszkednek. E körben a magyar társadalom, a közvetlen környezet kérdéseire történő reflexió nem érdem, nem cél és nem is eredmény.

Kiemelkedően fontos és hasznos volt a munkaerőpiac rendszeres megfigyelése és elemzése/kötetek formájában/, az oktatás gazdasági kérdéseinek vizsgálata/mindkét irányban/, valamint a társadalmi rétegződés kutatása. A munkapiaci kutatások elsőként és kellő súllyal hívták föl a figyelmet a magyar 5 a társadalom egyik legfontosabb problémájára, a cigányság és különösen a nők – kiszorulására a munkapiacról és az ennek hatására fölerősödő szegregáció, szegénység és dezintegrálódás folyamataira, a Kádár-korszakban megindult beépülés elakadására. Finanszírozás és közlési készség hiánya okán visszaszorult a korábban virágzó vállalkutató, bár a külföldi befektetések vizsgálata és ezeknek a nemzetgazdaságban történő hatásának vizsgálata is kiterjedt maradt.

A demográfiai kutatások már a rendszerváltozás előtt megfogalmazták, az elmúlt évtizedekben pedig erőteljesen képviselték azt a kihívást, amit a népességfogyás a gazdasági fejlődéssel és a társadalmi innovációval, valamint a pénzügyi fenntarthatósággal szemben jelent. Ez – a nyugdíjrendszer kutatásával együtt – fontos fenntarthatósági kérdéseket fogalmazott meg, amit a döntéshozatal rendszeresen figyelmen kívül hagyott/akkor is, amikor irányában hasonló megoldásokat keresett, de egész más lépéseket választva/. A társadalmi relevancia és szakmai újítás egyfelől, a gyakorlati alkalmazásra való készség másfelől élesen és erősödően vált szét, különösen a harmadik évtized során.

Mindezek okán nem igazolható az, hogy a magyar közgazdászok elefántcsont-toronyba

húzódta volna, hogy előmenetelüket a nemzetközitől és a társtudományoktól eltérő – például politikai vagy népszerűségi – szempontok alakították volna az elmúlt három évtizedben. Jól láthatóan a magyar társadalmat foglalkoztató kérdések elemzése volt és maradt a középpontban.

Az oktatás: mennyiség és minőség

A magyar közgazdászok – mint láttuk – egyre inkább nemzetközi projektek keretében és azok által finanszírozva, eképpen az ott kialakult súlypontok szerint folytatták munkájukat/ (már akiket az egyetem – középiskolaivá tett – oktatási terhelése teljesen ki nem szípolyozott). Miközben a közgazdasági oktatási intézmények gombamódra szaporodtak, az oklevelek száma éves szinten megtízszereződött, a kutatás ezzel nem tartott lépést. Az egyetemi vezetőség a tudományos teljesítményt az előléptetési szempontok közt egynek tekinti a sok közül, élesen elkülönülve ezzel a vezető amerikai egyetemek, az Ivy League gyakorlatától és tartós piaci versenyképesség követelményeitől is. Hasznosabb pályázni és levelező hallgatókat vagy fizető külföldieket korrepetálni, mint cikket írni, tudományos könyvről már nem is beszélve. A magyar nyelvű közlemények – immár nemcsak a könyvek, hanem a folyóirat-cikkek is – számos egyetem előléptetési szempontjai közt vagy egyáltalán nem, vagy csak kiegészítő, színező jelleggel szerepelnek, ami elfogadhatatlan és káros mind a szakma, mind a magyar nyelv védelme szempontjából. Ez ellentétes a magyar közgazdasági képzés második világháborút megelőző hagyományával is, ahol a világszínvonalú alkalmazásokat a külföldre került tanítványok nagy száma jelezte, Scitovsky Tibortól Káldor Miklósig.

Jelentős ellentmondás jött létre azért, hogy a monográfiákat a fenti – megélhetési és előléptetési – szempontokon már túljutott idősebb nemzedék jegyzi, gyakorta a nyudíjazáson túl is tevékenyen részt vállalva a kutatásokból. A fiatalabb nemzedék egy része a cikkekre összpontosít. Ugyanakkor jól látható, hogy azok a magyar szerzők, akik a világ vezető lapjaiban jelennek meg, általában külföldi egyetemeken vannak alkalmazásban. Ez alól a Közép-európai Egyetem jelentett kivételt, annak 2018.évben történt Bécsbe kényszerítéséig eltelt két évtized során.

Az egyoldalú mennyiségi bővítés mellett a minőség ellenében hatott az a 19. századi szemlélet, ami az első munkahely praktikus igényeinek szempontját az értelmiség-képzés – “ember és polgár leszek” – megfontolásai elé helyezte, nagyjából az egész időszakban, de az utóbbi időszakban különös erőszakossággal.

Mindezek következtében a gazdaságtudományok sajátos kettősséggel jellemezhetők. Egyrészt magas színvonalon tovább folyt a nagy hagyományú statisztikai, gazdaságszociológiai, növekedésméleti és világgazdasági kutatások sora, monográfiákban és az e kérdésekkel foglalkozó vezető lapok¹ hasábjain. is megjelenítve az új eredményeket (ennek egy része az önbevallásos MTMT rendszerben is követhető). A nemzetközi közgazdasági irodalom tartósnak bizonyuló újító irányzatai rendre és késedelem nélkül jelentek meg a magyar szakirodalomban is.

¹ Mivel a szakma teljesen amerikanizálódott, a nemzetközi folyóirat-rangsorokban élenjáró lapokban a magyar társadalmat foglalkoztató kérdések, így a rendszerváltozás, az európai integráció, vagy az oktatás eltömegesedésének hatása még érintőlegesen sem jelennek meg. Nem meglepő, hogy csak esetlegesen és általában a magyar akadémiai-egyetemi rendszeren kívül alkotók munkái tűnnek csak ott föl.

Az újtó, korábban nem, vagy kevésbé ismert irányzatok közül külön is érdemes kiemelni az információ gazdaságtanát, az info-kommunikációs forradalom gazdaságot és társadalmat átformáló hatásait, beleértve az üzemszervezés és az értékesítés új irányzatait is. Lényegében megszűnt a korábban tekintélyes logisztika, mert helyét a tömeges testreszabás vette át – ez az Amerikában már mindennapos folyamat a magyar elemzésekben két évtizede megjelent. Hasonlóképp a nemzetközi trenddel együtt jelent meg a viselkedési gazdaságtan és kiemelten annak pénzügyi irányzata. Végül harmadikként ki kell emelni az emberi tőke jelentőségének kutatását, mind a képződés, mind a felhasználás oldaláról. Az oktatás gazdaságtanaként is ismert terület fontos felismeréseket fogalmazott meg, azonban az oktatáspolitikai más – népszerűség és költség-takarékosságot előtérbe helyező – szempontok szerint alakult.

Másfelől – és a fentiekől egyáltalán nem függetlenül – a szakmát kezdettől fogva erőteljesen sújtja a tömeges elvándorlás. Egész évfolyamok legjobbjai mentek nyugatra, vagy megélhetésüket az üzleti világban találják meg. A hazai tudományos utánpótlásban a kontraszelekció jelei kézzel foghatóak/ a Lendület program tapasztalatai ezt csak megerősítik, hisz fél tucat kutatót sem sikerült állandó jelleggel hazacsábítani ezzel a megoldással/.

Alapkutatás és utánpótlás

Súlyos alulfinanszírozás jellemzi az alap kutatásokat és a gyakorlati gazdasági döntéshozatal megalapozó elemzéseket, amelyek csaknem kizárólag a közigazgatás közvetlen vagy közvetett közegében és bankoknál folynak. Nehéz olyan 35 év alatti kutatót találni, aki itthon lenne életvitel-szerűen, és eközben a világ vezető fórumain, különösen az elméleti folyóiratokban rendszeresen megjelenne. Ez nemcsak az elméleti, hanem a gazdálkodás- és pénzügytani területekre is érvényes.

Az MTA átszervezése és a közgazdasági képzésnek a Corvinus Egyetemen 2018-ban megindult, előkészítést és konzultációt nélkülöző, haszonelvű átalakítása – amit az illetékes miniszter példa-értékűnek és más területekre is kiterjesztendőnek minősített nyilvánosság előtti megszólalásaiban számtalan alkalommal – a jelenleg már égető problémák súlyosbodását nemcsak valószínűvé, hanem előre jelezhetővé is teszi. Fordítva ülünk a lovon. Sehol a világon és semmilyen tudomány szakban nincs sikeres alkalmazás alap kutatás, elméleti alapo zás, kísérlet és tévedés nélkül. Ez utóbbit pedig nem a fenntartó, még kevésbé a köz hatalom, hanem a tudományos közösség hitelesíti és választja ki, globálissá váló, erős versenyben mérve meg a minőséget és az időtállóságot is. Az idézettség erősségét nem pótolja a kiadott oklevelek száma és egység költségének csökkenése, vagy épp az egyetem sikeres önfinanszírozó céggé alakítása sem. Megjegyzendő, hogy különösen a vidéki egyetemek számára az üzletinek mondott modell súlyos hátrányok halmozódását eredményezi, és egész régiók szenvedhetnek a kiművelt emberfők hiányától és a nem kellő minőségű diplomások melléfogásaitól. Magyarország ma már nem olcsó bérű ország, főleg termelékenység szintjéhez képest – ezt a közgazdasági, munkaügyi, vállalatgazdasági és versenyképességi kutatások sok oldalról bebizonyították mind a három évtizedben.

Amíg a tudomáspolitikai nem veszi figyelembe, hogy a nemzetközileg élenjáró eredményeket nem lehet a költségtakarékosság és az azonnali megtérülés szempontjai szerint kiérlelni, mi több mindenhez idő kell és rendszeresen szervezett utánpótlás, addig a helyzet rosszabbodása minden fönt vázolt szempont szerint elkerülhetetlennek lesz mondható.